

זריחת החמה, היא מזלו של אותו חודש. למשל, מזלו של חודש תשרי דומה לצורת מאזנים, כעין שתי כפות מאזנים וחוט משקולת ביניהם [לרמז שבחודש זה נידון כל העולם כולו לפי מעשיו של האדם ושוקלים במאזנים זכויות כנגד עוונות] (מתוך ספר התודעה מהדורה חדשה, פרק ראשון).

– על י"ב המזלות שברקיע, סדרם וענינם – ע' בשו"ת חות יאיר ריט. וראה באור מקיף בספר 'צבא השמים' (לד"ר נ. וידאל שיחי) ח"א עמ' 170, ובלוחות 'דבר בעתו' להר"מ גנוט שיחי'.

דף יב

'אלא לרבי אליעזר מאי שינה – כדרב חסדא, דאמר רב חסדא: ברותחין קלקלו וברותחין נידונו'.
ואם תאמר הלא לעיל אמר שינוי אחר, שהעלה מזל כימה ביום ונטל שני כוכבים?
ויש לומר דהיינו הך, שהרי אמרו (בברכות נח): אלמלא צינה של כימה לא נתקיים עולם מפני חמה של כסיל – וזה היה השינוי, שנטל שני כוכבים מכימה ולא היה בה כח כל כך לקרר חמימות של כסיל ולכך היו המעינות רותחים (מהגר"א. ועריטב"א).

'ברותחין קלקלו' – זהו עוון השחתת זרע, ככתוב כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ. ועל כן אמרו (בנדה יג.) 'כל האוחז באמה ומשתין כאילו מביא מבול לעולם' (עפ"י רש"י שם ובשבת מא.).
ועתוס' סנהדרין נט: ויבמות יב: בשם ר"ת שכתבו שמי שאינו מצווה על פריה ורבייה אינו מצווה מלהשחית זרע. ואולם זהו רק לאחר מתן תורה שנסתנה מצות 'פריה ורבייה' ('שובו לכם לאהליכם') אבל מקודם לכן נצטוו בה בני נח (ע' בסוגיא בסנהדרין שם), ולכך נענשו על השחתת זרע, וכער ואונן. וע' בספר צדקת הצדיק קכא.

'חכמי ישראל מונין למבול כרבי אליעזר ולתקופה כרבי יהושע...' בשיטות הראשונים כיצד קיימא לן, כרבי אליעזר או כרבי יהושע – ע' תוס' לעיל ח. כו. רמב"ן נח ה,ה; בהגר"א או"ח תקפא; חזון איש קלח.

נקט 'למבול', ולכאורה היה לו לומר 'לשנים' / לשנות עולם, ומדוע תפס המבול שכבר עבר? ונראה שבאו בזה לרמז, על פי הנראה בכמה מקומות שארבעים יום משמיני עצרת, הם זמן של קבלת שפע והתחדשות בדברי תורה להיותם נקבעים באדם. וזה ענין 'מי המבול', כפי המבואר בזה"ק ונרמז בגמרא ובמדרשים שבדור המבול היו ראויים לקבלת התורה שאז נפתחו שערי החכמה שלמעלה ומבועי החכמה שמלמטה. ואם כן זהו שרמזו 'חכמי ישראל מונין למבול כרבי אליעזר ולתקופה כרבי יהושע', שאף שהעולם נברא בניסן, זמן השפעת דברי תורה ונביעתה – שהם 'מי המבול' כשזוכים ונעשים גשמי ברכה – בחודש חשוון הוא כרבי אליעזר. 'זהו זמן בחדש מרחשון לקבל עליו עול תורה באמת. ועיקר עול תורה הוא בלימוד תורה שבעל פה שיש בה צער גדול ונידוד שינה, ומי שאוהב עושר ותענוג אינו יכול ללמוד תורה שבע"פ... ועל כן רוב הגזירות בחדש זה (כמובא מהרה"ק ר"מ מרימנוב, מפני שאז נחלקה מלכות בית דוד. ומן הסתם אינו עונש, רק שבו הזמן מסוגל לתקן זה) – כדי שיקבל התורה באמת, ויהיה המים גשמי ברכה' מנביעו דאורייתא כאמור' (פרי צדיק ח"א לר"ח מרחשון).

'לירקות מאי נינהו – מעשר ירק, היינו מעשרות? תנא דרבנן וקתני דאורייתא'. על שיטות הראשונים בדין מעשר שאר פירות, אם מדאורייתא או מדרבנן – ע' בפירוט בבכורות נד.

ותנא דידן תנא דרבנן וכל שכן דאורייתא'. אין זה 'קל וחומר' רגיל, שאין זה ענין לקולא וחומרא, אלא כלומר יותר יש לשמוע ממה ששנה הדין בדרבנן שכן הדין במעשר דאורייתא, שהרי כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון, מאשר אילו היה שונה דינו בדאורייתא, שהיה עולה על הדעת לומר שמא במעשר דרבנן לא תקנו בו חדש וישן כלל (עפ"י ריטב"א).

ז'ליתני ירק? – תרי גוויי ירק דתנן ירק הנאגד משיאגד ושאינו נאגד משימלא את הכלי'. וזו כוונת התנא: אף על פי שלענין חיוב מעשר יש בירקות שני זמנים שונים, לענין חלוקת השנים כל הירקות זמן אחד להם, אחד בתשרי (מפרשים).

'ע"ב (ב) 'התלתן'. יש מזהים את התלתן עם הצמח הידוע כיום בשם 'חילבה' – גרגרנית. וקרוי כן על שם צורת עליו, המורכבים משלשה עלעלים. הריטב"א כתב שהתלתן מין ירק, והולכים בו אחר לקיטה לענין חדש וישן.

'ככתבם וכלשונם'

'חכמי ישראל מונין למבול כרבי אליעזר ולתקופה כרבי יהושע. חכמי אומות עולם מונין אף למבול כרבי יהושע' –

' – ומה 'חכמה' שייך בענין זה? וגם מאי שנא 'למבול' ולא 'לשנים'? –
אבל הכוונה דשורש חכמת אומות העולם דמברכין גם כן 'מחכמתו לבריותיו' שהוא נמשך מחכמתו ית', כמו שאמרו (במגילה טז.) כל האומר דבר חכמה אפילו באומות העולם נקרא חכם, וכמו שאמרו (מדרש רבה איכה ב,ט) יש חכמה באדם – תאמיז... וחכמה היא הכרת האמת, ובלעם ראש לחכמי אומות העולם הכיר האמת במעלת ישראל כמפורש בנבואותיו, ועם כל זאת אמר הנני הולך לעמי ולא נמשך אחריהם להתגייר כי עצמותו אין כן, ועל כן אומרים 'מחכמתו לבריותיו'... מה שאין כן בחכמי ישראל נאמר 'ליראיו' – כי ראשית חכמה דישראל היא יראת ה', דעל ידי החכמה שמכיר מציאות הש"י הוא בא ליראה... ובאמת החכמה תעוז לחכם ונותנת לו תקיפות, ועל כן אמרו (ע' גטין סב.) מאן מלכי רבנן. ואומות העולם על ידי תקיפות נעשה בריה בפני עצמה וחושב דהכל שלו, אבל ישראל ע"י תקיפות מוסיפין יראה ותקיפות דחכמה היינו שמכיר שהכל מהש"י. ובלעם נתפאר ויודע דעת עליון שהוא הידיעה דהש"י שהוא היפך הבחירה, ועל כן רצה להכחיש בבחירה לגמרי ואמר הנני הולך... כי הוא אי אפשר לו לבחור בטוב כלל, וכן האמת אצל שורש אומות העולם, כי הגרים שבהם הוא מה שנשמתם עמדה בהר סיני (כמו שאמרו בשבת קמו.) ויש להם אחיזה בשרשם עם בני ישראל, ועל כן מסלק מעליו יראת ה' לגמרי.

וזהו מונין למבול מניסן – כי המבול הוא השחתת העולם בעבור החטאים, ומצד חכמת ישראל הוא נמנה מתשרי דרצה לומר שהיה (המבול) מצד מדת הדין, כי אז לא היה עדיין ישראל שעלו במחשבה, שהם יכולין לעלות למחשבה דמדת הדין להמתיקה לרחמים...

וזהו ענין מנין שנות הבריאה מתשרי, שהוא המחשבה, דהם מקדשי לזמנים כפי המחשבה, ועל כן המולדות שהוא קביעות חדשי הלבנה מונין לבהר"ד שהוא כמאן דאמר בתשרי נברא העולם, כנודע בחשבון העיבור. ותקופות דחמה מונין מניסן, שאז היה התגלות הבריאה, דלבנה מקבלת מחמה ואז הוא כח החמה. וישראל ניתן להם אותו חודש לקידוש הלבנה שגם היא בתחילת המחשבה אור גדול, וכן לעתיד, דמצד המחשבה שניהם מאורות גדולים רק מצד המעשה נתקטנה, כי בעולם הזה מאן דאכיל דלא דיליה בהית לאסתכולי ביה (ירושלמי דערלה א). והיראה היא הבושה (כמו שאמרו בנדרים כ' א'), וזהו מדת ישראל ביישנים שלא נמצא באומות העולם. ועל ידי ההתקטנות ישראל מקדשי לזמנים דבתורה שבעל פה עיקר הקידוש נקבע על תשרי בראש השנה, כי זהו עיקר כחם דמגיעים בקדושתם עד שורש המחשבה להיות מונין שנת לבנה מתשרי דהוא שורש המחשבה, דשניהם מאורות גדולים. וזה כל חכמת חכמי ישראל בתושבע"פ, לידבק בחכמתו ומחשבתו ית', דעל ידי זה נעשה גם חכמתם תורה, וזה אינו בחכמי אומות העולם, דכל חכמתם שמכירים שזה רע וזה טוב אבל חושבים דלרע אין תקנה, דכן הוא מצד החכמה לבד, כמאמרם ז"ל (בירושלמי פ"ב דמכות ובמדרש ילקוט שמעוני יחזקל שנה) שאלו לחכמה... אמרה: חטאים תרדף רעה. ועל כן מונין למבול מניסן, שזהו השגת חכמתם דגם מצד מדת הרחמים לא היה אפשר בלא מבול ח"ו, כי החטא מושך בהכרח אחריו העונש. וסוברים דאי אפשר להשתנות כלל ממה שהוא דעל כן לא נשתנה בלעם אף דידע שזה תכלית הרע. והוא היה באמת כן שרשו שם אבל הוא חשב דהכל הם כן.

וזה חכמת אומות העולם, להפריד הידיעה מבחירה, שהוא חמה מלבנה, שהוא יחוד קוב"ה ושכייתה, דנעשה רק על ידי ישראל ולא עשה כן לכל גוי ומשפטים כל ידעום – כי עיקר המשפט דהש"י הוא להמציא עצות לתקן כל דבר כי הוא חפץ לצדק בריותיו. ועל כן אמרו (סנהדרין יז סע"א) אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר השרץ מן התורה, וזה אי אפשר רק במשפטי בני ישראל דהמשפט מסור להם, כי המשפט על פי התורה ומה שהם ממציאים הוא הכל תורה ואם כן כך המשפט, משא"כ דינין דאומות העולם אינו יכול לצאת מהמשפט, שהוא כפי הנימוס הראוי להנהגת עולם.

ושופר הוא גם כן מכלי הדיינים (כמו שאמרו בסנהדרין ז): ומזכירין שופר דפורעניות דאומות העולם (כמו שאמרו בגמרא להלן לב):... וכן על ידי התעוררות השופר לעורר לבבות בני ישראל להש"י, שאצלם הוא מעורר יראה בלב הבא על ידי ראשית חכמה וראש ההתגלות שבראש השנה, ואצל האומות נעשה מזה סערות תימן – הסער אשר על ראש רשעים יחול, כמו דמשמתין על ידי שיפורא, שהוא שם מיתה, לעכו"ם. וחיים לישראל הדבקים בה' אלקים חיים ומלך עולם על ידי זה כאמור' (מתוך רסיסי לילה סוסי נא).

ענינים נוספים, ע' פרי צדיק לר"ח מרחשון; שם משמואל תבוא תרע"ו.

מקץ שבע שנים במעד שנת השמטה בחג הסכות שנת השמטה מאי עבדיתה בחג הסכות שמינית היא – אלא לומר לך כל תבואה שהביאה שליש בשביעית לפני ראש השנה אתה נוהג בו מנהג שביעית בשמינית' –

על פי פסוק השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם. וזה הוא רק כפי הנראה, אבל דוד המלך ע"ה אמר כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ, שהיה יודע בטוב שכל מעשי בני אדם אף שניתן הבחירה ביד אדם הוא רק דבר מועט כקליפת השום. וזהו מה שאנו אומרים ביום הראשון לה'.

הארץ' וכו' – דענין שבת הוא שתדע שאין שום כח ביד האדם לכל הל"ט מלאכות שנבראו בעולם שעל ידם יוכל אדם לפעול כל מה שירצה – כולם נאסרים בשבת, ועל כן כשהתחילו ימי החול ומותר בעשיית מלאכה יוכל האדם ח"ו לומר כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה, על כן תיקנו חז"ל לומר מיד לה' הארץ ומלואה.

וכן הענין גם כן בשמיטה שציותה התורה, היינו שתדע כי לה' הארץ ומלואה, וכשבאה שנת השמינית והתורה התירה לחרוש ולזרוע, פן תשכח ח"ו ותאמר כחי ועוצם ידי, על כן צוה להיות נוהג בה בשמינית גם כן מנהג שביעית בתבואה שלא הביאה שלישי, כדי שתזכור כי לה' הארץ ומלואה (מי השילוח וילך).

דף יג

'אמר ליה רבי ירמיה לרבי זירא, וקים להו לרבנן בין שליש לפחות משלישי?... הדר אמר רבי ירמיה, לאו מילתא היא דאמרי, דבעו מיניה חברייא מרב כהנא, עומר שהקריבו ישראל בכניסתן לארץ...' מבואר שהבאת שליש פירושה בגודל הגרעינים ובמשקלם, ואינה נמדדת בשליש הזמן [שאם כן, מהו שתמה רבי ירמיה והוצרך להביא ראיה דקים להו לחכמים] – לפי שאין קצב הגידול שוה בימים ראשונים לאחרונים, וגם תלוי הדבר בגשמים ובדרכי העבודה של האדמה (ע"ח), ועל כן קשה לעמוד על מדת הבאת שליש (עפ"י הסכמות הראיה ו).

'אמר ליה לאו אמינא לך לא תפיק נפשך לבר מהלכתא, כל מדות חכמים כן הוא...' השפת-אמת פירש שכל שיעורי חכמים קבלה היא בידם. ותמה על דברי הריטב"א בחדושו שמשמע קצת שמשום 'לא פלוג' נתנו חכמים שיעור קבוע, שאם לא כן לעולם אינך יכול לקצוב שום שיעור לשום דבר ונמצאו כל השיעורים מתבטלים.

כנראה טעם תמיהתו הוא משום שכבר זו ניתנת להאמר בדינים דרבנן ולא בדאורייתא. ואולם כבר מצינו ענין 'לא פלוג' בדאורייתא [ע' בספר נחלת דוד (ב"מ ד)]: 'לדעתי אין זה רחוק כל כך דשייך לומר בדאורייתא לא פלוג'. וע"ע ריטב"א גטין פג; ים של שלמה ב"ק ספ"ק; קובץ הערות יבמות כו; קהלות יעקב נדרים טז, ד; גליונות קה"י פ"י דנדרים, ועוד], ואינו מן הנמנע שכן נתקבלה ההלכה, ליתן שיעור אחיד לכל.

ויש להעיר שאף להריטב"א מצאנו ביטוי זה במשמעות אחרת, ששיעור חכמים נכון הוא בכל המקרים – ע' בסוטה טז: ובתוס'. וכן דן בשאלה זו הגרא"ו (בסוף קונטרס דברי סופרים), האם קצבת השיעורים יסודה במציאות האמיתית הידועה להם לחז"ל, או משום 'לא פלוג'.

'עומר שהקריבו ישראל בכניסתן לארץ מהיכן הקריבוהו, אם תאמר דעייל ביד נכרי...' ואם תאמר שמא מעבר הירדן הביאוהו, מחלק בני גד ובני ראובן שנטלו בראש? ויש לומר שהעומר מצותו להביאו מיהודה, ואינו נראה לומר שעומר ראשון היה שלא כמצוותו (חדושי הר"ן. ע"ע בתורי"ד ריטב"א ומאירי).

– על מו"מ המפרשים להוכיח מסוגיתנו אודות איסור 'חדש' בשל נכרים [שכשם שאין מביאים עומר מקציר נכרים, כך אין בו איסור חדש] – ע' שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (לבוב) קצט; מאירי שלהי פסחים; ב"ח יו"ד רצג ובתשובות חדשות מב; ש"ך וט"ז שם; ספר המקנה קדושין לה; שו"ת שאג"א החדשות נ; שו"ת משכנות יעקב סד; בית הלוי ח"ג נב; ברכת מרדכי ח"ב טז; בית ישי ת.